„Wieki Stare i Nowe" 2024, t. 19 (24), s. 1—13
ISSN 2353-9739
DOI https://doi.org/10.31261/WSN.2024.24.06

CC BY SA

Data akceptacji: 20.06.2024
Data publikacji: 29.10.2024

Dariusz Faszcza
Akademia im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku
d.faszcza@vistula.edu.pl
https://orcid.org/0000-0001-6579-5463

O dawnych, współczesnych i przyszłych wojnach

[Rec. Jeremy Black, *Krótka historia wojny*, przeł. I. Kurowski, P. Szadkowski, Warszawa 2022]

About Past, Present and Future Wars [Rev. Jeremy Black, *Krótka historia wojny*, przeł. I. Kurowski, P. Szadkowski, Warszawa 2022]

Abstract: The review article discusses the structure and selected content of the book written by the British historian Jeremy Black entitled *Krótka historia wojny* published in 2022 by RM publishing house. The reviewed work is an original approach to issues related to waging wars in the world from the dawn of humanity to the present day. Despite the relatively small volume, the author logically and reliably presented the process of changes in the way they are carried out from a global perspective, formulating observations and conclusions as to their causes and characteristic features.

Key words: Jeremy Black, history of wars, causes of wars, features of wars, material factors of wars

Mimo całego okrucieństwa wojny są silnie zakorzenione w naturze ludzkiej i wpisane w historię naszego gatunku – towarzyszą mu nieomal od zarania dziejów. Niestety, mimo podejmowanych wysiłków nic nie zmienia się w tej materii, a kantowska wizja wieczystego pokoju nadal pozostaje w sferze marzeń[1]. Wojny nieustannie rozpalają przy tym ciekawość i wyobraźnię, budzą ekscytację, co powoduje, że ich obraz – często wyidealizowany i sprowadzany do czynów heroicznych

[1] Zob. I. Kant, *Projekt wieczystego pokju*, przeł. B. Markiewicz, Wrocław 1995.

z pominięciem ich niszczycielskiego charakteru – jest od wielu lat obecny i hołubiony w wytworach kultury i sztuki[2].

Wojny są także przedmiotem zainteresowania przedstawicieli różnych dziedzin nauki: filozofów, teologów, socjologów, antropologów, ekonomistów i politologów. Za sprawą francuskiego socjologa Gastona Bouthoula stały się nawet głównym polem badań powstałej po 1945 roku specjalnej interdyscyplinarnej dziedziny wiedzy – polemologii[3]. Wśród badaczy różnorodnych obszarów nauki podejmujących tematykę wojen znajdują się również historycy, w tym przedstawiciele odrębnej specjalności, jaką jest historia wojskowości. Autor recenzowanej książki pt. *Krótka historia wojny*[4] jest właśnie jednym z nich.

Jeremy Black (ur. 1955), bo o nim mowa, jest emerytowanym profesorem historii na Uniwersytecie Exeter, brytyjskiej uczelni publicznej powstałej w 1955 roku w południowo-zachodniej Anglii. W 2020 roku w jego dorobku znajdowało się 140 napisanych samodzielnie książek naukowych i popularnonaukowych z zakresu historii politycznej oraz historii wojskowości. Trzy następne napisał wspólnie z innymi autorami, kilka zaś powstało pod jego redakcją. Najprawdopodobniej czyni go to autorem, który opublikował największą liczbę książek w Wielkiej Brytanii[5]. Pisanie, jak powiedział sam zaineresowany w jednym z wywiadów, traktuje jako wewnętrzny przymus. Stara się przy tym przedstawiać na nowo to, co w jego opinii zostało zbyt ubogo opisane, względnie proponować odmienną interpretację znanych wydarzeń, „aby nikt nie mógł udawać, że istnieje jeden słuszny pogląd na daną sprawę"[6].

Po ukończeniu studiów w Oksfordzie Black został początkowo zatrudniony na Uniwersytecie w Durham (północno-wschodnia Anglia), gdzie w 1983 roku obronił rozprawę doktorską *British Foreign Policy 1727–1731* i przez 13 lat pracował jako wykładowca. W 1997 roku przeniósł się do Exeter. Ze względu na posiadany dorobek wygłaszał liczne odczyty i referaty, prowadził również wykłady gościnne w wielu krajach w charakterze profoesora wizytującego. W czasie kariery naukowej

[2] D. Livingstone Smith, *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt. Natura ludzka i przyczyny wojen*, przeł. A.E. Eichler, Warszawa–Stare Groszki 2011, s. 22–24.

[3] J. Borgosz, *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa 1989, s. 221–226.

[4] J. Black, *Krótka historia wojny*, przeł. I. Kurowski, P. Szadkowski, Warszawa 2022.

[5] *On History. An interview with Jeremy Black by Dr. Zbigniew Janowski*, w: J. Black, *Military History. Some Introductions Designed to Begin a Debate*, Roma 2020, s. 126. Treść wywiadu ukazała się także w polskiej wersji językowej pod tytułem *Konserwatyzm, liberalizm i stan cywilizacji zachodniej – z Jeremym Martinem Blackiem – rozmawia Zbigniew Janowski*, „Arcana. Historia, Kultura, Polityka" 2020, nr 154, s. 88–100.

[6] *On History…*, s. 126.

Black był członkiem kilku krajowych i zagranicznych stowarzyszeń oraz organizacji naukowych, m.in.: The Center for the Study of America i The West at the Foreign Policy Research Institute w Filadelfii (Stany Zjednoczone Ameryki), a także The Council of the British Records Association, The Council of the Royal Historical Society i The Council of the List and Index Society. Zasiadał ponadto w redakcjach takich czasopism, jak: „History Today", „International History Review", „Journal of Military History", „Media History" i „The Journal of the Royal United Service Institution" (obecnie „The RUSI Journal")[7]. W 2008 roku amerykańska organizacja The Society for Military History uhonorowała Blacka za całokształt twórczości i dokonań nagrodą Samuela Eliota Morisona[8].

Zastanawiające, że mimo ugruntowanej pozycji w świecie anglosaskiej nauki twórczość Blacka w naszym kraju nie jest zbyt szeroko znana, zarówno jeśli chodzi o jego prace z zakresu historii politycznej, jak i wojskowości. Wyjątek stanowią ci, którzy mają możliwość sięgnięcia do jego dorobku w oryginale. Do tej pory w Polsce ukazały się cztery książki sygnowane nazwiskiem Blacka: *Europa XVIII wieku 1700–1789* (w serii Dzieje Europy)[9], *Narzędzia wojny. Bronie, które zmieniały świat*[10], *Wojna od 1990 roku*[11] oraz *70 największych bitew świata*[12], której był redaktorem. *Krótka historia wojny* jest tym sposobem jego piątą pracą, która trafiła na polski rynek wydawniczy.

Recenzowana książka w oryginalnej wersji językowej ukazała się nakładem Yale University Press rok przed polskim wydaniem[13] i spotkała się z pozytywną oceną ze strony recenzentów. Artykuły ją omawiające zostały opublikowane m.in. w „The Wall Street Journal"[14], jednej z najbardziej opiniotwórczych gazet amerykańskich,

[7] *Profesor Jeremy Black*, https://history.exeter.ac.uk.translate.goog/staff/black/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x _tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc (dostęp: 14.11.2023); *Black, Jeremy 1955*, https://www.encyclopedia.com/arts/ educational-magazines/black-jeremy-1955 (dostęp: 14.11.2023).

[8] Nagroda za całokształt twórczości nadawana jest corocznie od 1984 roku (wyjątkiem był rok 1988, kiedy nagrody nie przyznano). Wśród jej laureatów znajdują się m.in. tacy uznani anglosascy historycy wojskowości, jak: Michael Howard (1992), Peter Paret (1993), John Keegan (1996), Geoffrey N. Parker (1999), Richard Overy (2001), Dennis Showalter (2005), Hew Strachan (2018) czy Robert M. Citino (2021), zob. *Samuel Eliot Morison Prize*, https://www.smh-hq.org/awards/morison.html (dostęp: 14.11.2023).

[9] J. Black, *Europa XVIII wieku 1700–1789*, przeł. J. Mikos, Warszawa 1997.

[10] J. Black, *Narzędzia wojny. Bronie, które zmieniały świat*, przeł. A. Kowalska, K. Kuraszkiewicz, Warszawa 2008.

[11] J. Black, *Wojna od 1990 roku*, przeł. T. Pichór, Warszawa 2011.

[12] *70 największych bitew świata*, red. J. Black, przeł. S. Kędzierski, Warszawa 2007.

[13] J. Black, *A Short History of War*, New Haven–London 2021.

[14] C. Gribben, *'A Short History of War' Review: Fighting the Battles*, https://www.wsj.com/articles/a-short-history-of-war-review-fighting-the-battles-11636583345 (dostęp: 14.11.2023).

oraz na platformach internetowych: *Aspects of History*[15], *StrategyPage. The News as History*[16] i *The Strategy Bridge*[17]. Ich autorami są ludzie nauki oraz wojskowi zarówno w służbie czynnej, jak i w rezerwie.

Charakteryzując książkę Blacka, należy podkreślić, że jest to praca popularnonaukowa, a więc z zasady adresowana do szerokiego kręgu odbiorców, niezwiązanych zawodowo z historią. Składa się na nią 39 krótkich esejów, w których autor w ujęciu chronologiczno-problemowym przedstawił wybrane aspekty konfliktów zbrojnych na świecie – od momentu pojawienia się wojowniczych grup zbieracko-łowieckich po czasy współczesne. Zgodnie z przyjętą konwencją w publikacji nie ma przypisów, a polski wydawca dodatkowo zrezygnował z zamieszczenia w niej bibliografii[18] i indeksu, co należy ocenić jednoznacznie negatywnie. Nawet jeżeli polski czytelnik miałby trudności z dotarciem do wymienionych w bibliografii prac, nie usprawiedliwia to takich praktyk i niepotrzebnie zuboża przekaz książki jako całości. Nie ma w niej również wstępu, co rzadko się spotyka nawet w przypadku książek popularnonaukowych. Cele i założenia przyjęte przez autora zostały ujęte w *Podsumowaniu*, przez co ma ono bardziej charakter posłowia niż uwag kończących, które zwyczajowo są uogólniające. Takie rozwiązanie może powodować uczucie nieładu, szczególnie u czytelnika przyzwyczajonego do tradycyjnej formy przekazu. Całość liczy w sumie 300 stron, co – biorąc pod uwagę zakres chronologiczny i analizowaną tematykę – należy uznać za niewiele.

Być może w tym miejscu mogą pojawić się wątpliwości, czy warto recenzować w czasopiśmie naukowym książkę o charakterze popularyzatorskim? Uważam, że tak. Decyduje o tym z jednej strony prestiż, pozycja oraz dotychczasowe dokonania jej autora, z drugiej zaś fakt, że to właśnie tego typu książki w dużym stopniu kształtują obraz opisywanych zjawisk w przestrzeni społecznej. Dlatego też sądzę, że nie należy unikać recenzowania prac, które są wartościowe albo – co nie należy do rzadkości – zawierają treści kontrowersyjne bądź niepoparte naukowymi ustaleniami.

Black dobierając materiał na potrzeby tej książki, postanowił odejść od klasycznej, europocentrycznej optyki prezentowania przemian zachodzących w historii wojskowości, koncentrującej się wyłącznie na krajach Zachodu (Europa i Stany Zjednoczone). Zdecydował się „zdecentralizować" historię wojen i w większym

[15] W. Webb-Carter, *A Short History of War by Jeremy Black*, https://aspectsofhistory.com/book_reviews/a-short-history-of-war-by-jeremy-black/ (dostęp: 14.11.2023).

[16] R. Jupa, *Book Review: A Short History of War*, https://www.strategypage.com/bookreviews/2315 (dostęp: 14.11.2023).

[17] J.-M. Turcotte, *Reviewing A Short History of War*, https://thestrategybridge.org/the-bridge/2023/5/9/reviewing-a-short-history-of-war (dostęp: 14.11.2023).

[18] W wydaniu angielskim autor umieścił w bibliografii 20 tytułów prac różnych autorów.

niż zazwyczaj stopniu przedstawić przebieg konfliktów zbrojnych, jakie rozegrały się w krajach pozostałych kontynentów (Afryki, Azji, Ameryki Południowej). Ukazując ich odmienność i specyfikę, dążył przy tym do uniknięcia sprowadzania wojskowości z pozaeuropejskich regionów świata „do poziomu jaskiniowców" (s. 296–300). W efekcie bez mała jedna trzecia zawartych w książce esejów (12) została poświęcona wojnom prowadzonym poza Europą, z wyraźnym akcentem na kraje Azji Wschodniej (Chiny – cztery eseje, Japonia – dwa). Taki rozkład treści jest ciekawym rozwiązaniem i wpisuje się w popularną ostatnimi czasy koncepcję zwrotu kulturowego w historii[19].

W celu lepszego zrozumienia natury wojny autor zdecydował się także poświęcić więcej uwagi konfliktom wewnętrznym, rewolucjom i wojnom domowym (s. 298), dzięki czemu czytelnik uzyskuje wielowymiarowy i w miarę pełny obraz przemian w zakresie historii konfliktów zbrojnych. Uwrażliwienie odbiorcy na tę tematykę jest szczególnie ważne w dobie „nowych wojen", a tym samym podnosi wartość recenzowanej pracy i stanowi obok rozszerzenia geografii wojen jeden z jej niezaprzeczalnych walorów.

W książce nie sposób znaleźć szczegółowych opisów poszczególnych kampanii i wojen. Autor, w oparciu o odpowiednio dobrane przykłady zaczerpnięte z praktyki wojennej, zaprezentował własne przemyślenia na ich temat, co ma stanowić kanwę pozwalającą zrozumieć znaczenie i miejsce wojen w historii. Takie podejście jest uzasadnione m.in. tym, że w bogatym dorobku Blacka znajdują się już obszerniejsze prace opisujące wojny, napisane wspólnie z innymi autorami[20] albo samodzielnie[21]. Powielanie ich treści mijałoby się zatem z celem.

Omawianą książkę otwiera esej, w którym Black podjął temat pradziejów konfliktów zbrojnych, dowodząc na s. 10, że walka jest „integralnym elementem społeczeństwa ludzkiego". Doszedł przy tym do wniosku, że wojny są bardziej motywowane czynnikami psychologicznymi, wynikającymi ze świadomego wyboru „nieprzywidywalności i pozytywnych skojarzeń związanych z podejmowaniem ryzyka", niż samą organizacją społeczną (s. 15). Wśród zewnętrznych przyczyn ich wybuchu wskazał odmienne poczucie przynależności, a wśród wewnętrznych – potrzebę regulacji statusu społecznego (s. 15). Jak się wydaje, ten katalog można by uzupełnić o obecny jeszcze do niedawna lęk mieszkańców niektórych regionów świata o zapewnienie podstawowych źródeł utrzymania, co wielokrotnie skłaniało

[19] Zob. P. Burke, *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, przeł. J. Hunia, Kraków 2012.

[20] S. Morillo, J. Black, P. Lococo, *War in World History: Society, Technology, and War from Ancient Times to the Present*, vol. 1–2, Boston 2009.

[21] J. Black, *War: A Short History*, London–New York 2010; idem, *Introduction to Global Military History: 1775 to the Present Day*, London–New York 2012.

ich do gwałtownych zachowań. Brytyjski historyk z rezerwą odniósł się przy okazji do spopularyzowanego przez Johna Keegana twierdzenia, że wczesne konflikty miały wyłącznie charakter rytualny i niewielką skalę, przez co nie należą do historii wojen[22] (s. 9–16).

Duża część zawartych w książce analiz dotyczy czynników materialnych siły, przy czym Black wielokrotnie podkreślił, że technologia nigdy nie gwarantuje sukcesu. Wśród „mnożników siły", które odcisnęły swe piętno na rozwoju wojskowości we wczesnym okresie dziejów, wymienił: rezygnację z oręża kamiennego na rzecz uzbrojenia z metalu, wynalazek łuku i procy, przyswojenie techniki budowy siedzib warownych, udomowienie konia (s. 19–23) czy wreszcie dokonaną w XV wieku „rewolucję prochową". W tym zakresie autor powiela w skróconej formie tezy, znane już polskiemu czytelnikowi z jego wcześniejszej pracy poświęconej rozwojowi narzędzi walki[23].

W kolejnych esejach Black prześledził ewolucję sposobu walki w antyku, średniowieczu i czasach nowożytnych, a czytelnik ma możliwość zapoznania się w skrótowej formie z wojskowością: europejską, perską, chińską, japońską, indyjską oraz państw afrykańskich i prekolumbijskiej Ameryki, a także ludów Australii i Oceanii. Poszukując czynników decydujących o sukcesie militarnym, starał się ukazać różnorodne podłoże prowadzonych wówczas wojen, eksponował przy tym m.in. takie czynniki jak religia i gospodarka. Pod tym względem Black wykroczył poza kowencjonalny, tradycyjny sposób opisywania wojen, ukazując ich szersze tło.

Szukając podobieństw w zakresie rozwoju wojskowości, wskazał także różnice środowiskowe, rzutujące na rolę piechoty i jazdy w średniowiecznej Europie Zachodniej oraz Azji Środkowej. Z atencją opisał wojskowość ludów koczowniczych (Mongołów), podkreślając ich umiejętności logistyczne, metody działania i zdolność do dostosowywania się do różnych warunków, nieznane w ówczesnej Europie (s. 100–107).

Specjalny esej brytyjski historyk poświęcił oddziaływaniu środowiska geograficznego na przebieg zmagań militarnych. Autor wskazał także na systematyczne poszerzanie pola bitwy, co nabiera szczególnego znaczenia w dobie podboju Kosmosu i oswajania cyberprzestrzeni. Wobec rosnącej urbanizacji społeczeństw Black zwrócił uwagę na rosnące znaczenie walk w mieście, zarówno w czasach nowożytnych, jak i w niedalekiej przeszłości, podał przykłady walk o Stalingrad i Berlin w czasie drugiej wojny światowej (s. 160–165).

Ciekawe rozważania towarzyszą analizie hiszpańskich i portugalskich podbojów w Nowym Świecie. W powszechnej świadomości panuje przekonanie, że ich

[22] J. Keegan, *Historia wojen*, przeł. G. Woźniak, Warszawa 1998, s. 87–133.

[23] J. Black, *Narzędzia wojny…*, *passim*.

istotnym składnikiem była broń palna, zapomina się, że rdzenna ludność Ameryki Południowej, a także Afryki potrafiła stawić silny opór najeźdźcom pomimo posiadania przez nich prochu. Spowodowało to, że tak naprawdę najskuteczniejszą metodą imperialnej ekspansji było posiłkowanie się wsparciem miejscowej ludności przy wykorzystaniu animozji występujących wśród tubylców (s. 121).

Black oczywiście nie zakwestionował roli i znaczenia „rewolucji prochowej" w rozwoju wojska i jej wpływu na przebieg wojen. Wprost przeciwnie, w kilku esejach szeroko opisał jej wpływ na zmianę działań wojennych na lądzie, morzach i oceanach.

Stosowne miejsce w omawianej książce znalazł także opis wojen napoleońskich, których najważniejszym skutkiem miała być, zdaniem Blacka, militaryzacja postaw narodowych. Autor zaoponował przy tym przeciwko patrzeniu na ten okres przez „europocentryczne okulary" i zakwestionował geniusz Napoleona I Bonapartego, przeciwstawiając jego legendzie sukcesy odniesione przez Rosję (walczącą w latach 1805–1814 z: cesarzem Francuzów, Imperium Osmańskim, Persją i Szwecją) oraz zwycięstwa Brytyjczyków, którzy równocześnie walczyli w: Europie, Indiach i Ameryce Północnej. Posługując się przykładem Napoleona, negatywnie odniósł się do stawiania przegranych w centrum uwagi i kształtowania wokół nich narracji historycznej, czego egzemplifikacją – obok kampanii napoleońskich – są działania wojsk konfederatów w wojnie secesyjnej oraz wojsk niemieckich w czasie drugiej wojny światowej (s. 198–204). W przedstawionym postulacie dostrzegam pewną niespójność, w zestawieniu np. eksponowania walk ludów Nowego Świata z ekspansją państw europejskich.

Opisując wojny prowadzone w XIX wieku, Black ponownie nawiązał do materialnych czynników siły, które przyczyniły się do rozwoju imperializmu. Zwrócił uwagę, że nie dotyczyło to tylko uzbrojenia, lecz także szeregu wynalazków z zakresu: transportu, komunikacji, ochrony zdrowia i zaopatrzenia, co miało bezpośredni wpływ na możliwości prowadzenia wojen w tropikach przez państwa europejskie i Stany Zjednoczone (s. 215). Przedstawił przy tym pogląd, że zakusy imperialne inkryminowane tym ostanim i mające na celu uzyskanie dostępu do zasobów były udziałem wielu innych graczy politycznych, chociażby: Egiptu, Abisynii, Sudanu pod panowaniem Mahdiego czy Zulusów (s. 214).

Opis burzliwych dziejów Chin od połowy XIX do połowy XX wieku dał Blackowi możliwość podjęcia wątku wojny partyzanckiej opartej na rewolucyjnym zapale, która w ostatecznym rozrachunku zapewniła sukces komunistów w konfrontacji z Kuomintangiem.

Gigantyczne, pod względem użytych sił i cierpień ludności cywilnej, dwie wojny światowe posłużyły natomiast do omówienia m.in. takich kwestii, jak planowanie

strategiczne i operacyjne w czasie pierwszej wojny światowej (s. 227–235) oraz znaczenie przewagi zasobów w drugiej wojnie światowej (s. 244–251).

Działania zbrojne z drugiej połowy XX stulecia znalazły odbicie w esejach poświęconych zimnej wojnie (s. 252–259), wojnom prowadzonym podczas dekolonizacji – który to proces, zdaniem brytyjskiego historyka, zakończył się w 1991 roku rozpadem ZSRR (s. 260–266) – oraz konfliktom toczącym się po zakończeniu zimnej wojny (s. 267–273).

Następny esej (37) to tekst, w którym Black odniósł się do czasów współczesnych i poddał analizie dominujące „starcia wewnątrz państw" (s. 274–280). W pewien sposób nawiązując do ustaleń poczynionych przez Mary Kaldor[24] i Herfrieda Münklera[25], brytyjski historyk przy szukaniu przyczyn wojen domowych zwrócił uwagę na takie kwestie, jak: problemy klimatyczne, zjawisko przeludnienia krajów afrykańskich, rosnącą urbanizację, brak dostępności do surowców (w tym wody pitnej), rosnące dysproporcje w rozwoju poszczególnych regionów świata i łatwy dostęp do broni. Efektem tych zjawisk z jednej strony są napięcia i spory na arenie międzynarodowej, z drugiej zaś konflikty wewnętrzne, przy czym jedne i drugie często się przenikają. W tych warunkach środkiem prowadzenia wojny jest często przemoc wymierzona w ludność cywilną, przyjmująca postać „czystek etnicznych", gwałtów i porwań. Przeciwnik, co jest kluczową kwestią w tego typu wojnach, rzadko bywa państwem, co zmusza do „przemyślenia wojny inaczej", do wyjścia poza klasyczne schematy, czyli prowadzenia wojny na zniszczenie lub wyczerpanie przeciwnika i zmuszenie go do kapitulacji.

W eseju 38 (s. 281–287) Black pokusił się o komentarz na temat perspektyw rozwoju sytuacji polityczno-militarnej na świecie. Pokazując proces narastania siły, wyeksponował zagrożenie ze strony Chin. Jako potencjalny obszar konfrontacji między mocarstwami (w domyśle Waszyngtonem a Pekinem) wskazał region Morza Wschodnio- i Południowochińskiego. Takie podjście do problemów współczesnego świata tłumaczy szersze przedstawienie problematyki wojskowości Chin, jako potencjalnego przeciwnika Zachodu (w myśl zasady, że znajomość oponenta jest konieczną częścią przygotowania do spodziewanej konfrontacji).

Ostatni tekst autor poświęcił teoretykom myśli wojskowej i głównym nurtom badawczym historii wojskowości – w polskim przekładzie jego tytuł został przetłumaczony niezbyt fortunnie, jako „teoretycy historii wojskowości" (s. 288–294). Na wstępie Black przedstawił listę autorów zabierających głos w debacie o istocie wojny i sposobach jej prowadzenia, a następnie odniósł się do niektórych współczesnych

[24] M. Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford 1999; eadem, *Global Civil Society: An answer to War*, Cambridge 2003.

[25] H. Münkler, *Wojny naszych czasów*, przeł. K. Matuszek, Kraków 2004.

nurtów badawczych dziejów wojskowości. W nawiązaniu do nich po raz kolejny podkreślił nieprzemijającą rolę kultury i religii w badaniu wojen oraz wspomniał o cieszących się dużym zainteresowaniem na Zachodzie badaniach „oblicza bitwy" (ang. *face of battle*)[26]. Oprócz odniesień do twórczości Keegana Black wspomniał także o teorii rewolucji wojskowych, zwracając uwagę, że powstała ona na bazie teleologii i nawiązuje do teorii modernistycznych[27].

Gdybyśmy zatem chcieli spojrzeć oczyma Blacka na wojnę, to jawi się ona, po pierwsze, jako zjawisko złożone w swojej naturze, obejmujące wiele aspektów życia społecznego (religię, politykę, gospodarkę, kulturę) i dopiero na końcu wymiar wojskowy. W zakresie utylitarnym jest ona nieprzywidywalna, „ma przebieg nie idealny, lecz ukształtowany swoiście" (o czym pisał już generał Carl von Clausewitz[28]), czy też – jak twierdził marszałek Helmuth von Moltke (Starszy) – nie jest ścisłą realizacją z góry przyjętego planu, lecz raczej efektem rywalizacji, której przebiegu i skutków nie można przewidzieć[29]. Dlatego też każda wojna jest inna, ma inne cele, inny też jest jej kontekst działań (geograficzny, polityczny) oraz wpływ czynników losowych, których nie wolno bagatelizować (s. 165). Ze swej strony dodałbym jeszcze jej wyniszczający i destrukcyjny charakter.

Jeżeli chodzi o poloniki, to autor kilkukrotnie przywołał zjawiska odnoszące się do naszego kraju. Wydarzenia w Polsce posłużyły mu do zilustrowania roli ideologii nacjonalizmu (s. 210) i religii (s. 299) w podtrzymaniu oporu społeczeństwa wobec władzy narzuconej siłą. Black napisał także o rozbiorach (s. 191, 202) i niemieckiej inwazji we wrześniu 1939 roku (s. 247). W odniesieniu do zagadnień czysto militarnych wspomniał o bitwie pod Grunwaldem w kontekście nieudanej próby zdobycia Malborka przez wojska polsko-litewskie w 1410 roku (s. 88) oraz zamieścił dłuższy *passus* dedykowany Janowi III Sobieskiemu w związku z umiejętnym wykorzystaniem przez niego terenu w celu uzyskania przewagi podczas bitwy z armią osmańską, stoczonej pod murami Wiednia 12 września 1683 roku (s. 162). Na s. 236 zacytował ponadto fragment raportu generała Percy'ego Rawcliffe'a na temat sposobu prowadzenia działań zbrojnych podczas wojny 1920 roku.

[26] Zob. M.N. Faszcza, *„The face of battle" ponad 40 lat później, czyli kilka uwag na marginesie wydania polskiego przekładu dzieła Johna Keegana*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym" 2020, t. 53, nr 2, s. 259–273.

[27] Zob. J. Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800*, Basingstoke–London 1991; idem, *Beyond the Military Revolution: War in the Seventeenth-Century World*, New York 2011; J. Maroń, *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy*, Wrocław 2011.

[28] C. von Clausewitz, *O wojnie*, przeł. A. Cichowicz, A. Koc, Kraków [2006 lub 2007], ks. I, r. 10, s. 21.

[29] *Moltke on the Art of War: Selected Writings*, ed. D.J. Hughes, transl. D.J. Hughes, H. Bell, Novato 1993, s. 45–46.

Nie sposób omówić wszystkich wątków poruszanych przez Blacka w tej niepozornej, ale mimo wszystko bogatej w treści książce. Autor zaprezentował w niej oryginalny punkt widzenia na zjawisko określane złowieszczą nazwą „wojna". Część z nich odwołuje się do znanych i szeroko opisywanych w literaturze zjawisk i procesów, część na swój sposób ma charakter nowatorski. Czasami prezentuje brytyjski (albo szerzej: anglo-amerykański) punkt widzenia, co nie powinno dziwić, praca bowiem była pierwotnie kierowana do odbiorców z tego kręgu kulturowego. Jednego jednak nie można odmówić jej autorowi, a mianowicie, że książka została napisana z dbałością o jasne i zrozumiałe przedstawienie zagadnień, co udało się osiągnąć przez eliminację zbędnych szczegółów i skupienie się na kluczowych punktach związanych z rozwojem uzbrojenia i form prowadzenia wojny na lądzie, morzu i w powietrzu. Co istotne, Blackowi udało się przy tym uniknąć nadmiernych uproszczeń, a liczba przytaczanych przykładów dla nieprzygotowanego czytelnika miejscami może być nawet przytłaczająca, o czym świadczą niektóre wpisy z opiniami na portalach zakupowych[30]. W książce nie ma spektakularnych opisów wojen, bo ze względu na jej objętość i przyjętą konwencję nie sposób było ich zamieścić, a niektóre dane techniczne mogą być nawet nieścisłe i nieprecyzyjne. Nie decyduje to jednak o ocenie tej, jak również podobnych prac. W tym przypadku najważniejsza jest wszechstronność, kompleksowe ujęcie zagadnień i pokazanie istoty zjawisk w oparciu o oryginalną perspektywę. Warto przy tym podkreślić, że recenzowana książka, mimo limitowanej objętości, posiada niekwestionowane walory poznawcze (także dla profesjonalistów) i zawiera wiele interesujących informacji, przemyśleń oraz konstatacji, choć niektóre mogą okazać się zaskakujące lub budzić kontrowersje. Książka jest pracą z gatunku tych, które mają zainspirować czytelnika do samodzielnych poszukiwań i dalszego zgłębiania interesujących go zagadnień. Jest też poniekąd zaproszeniem do dysusji na temat istoty wojny.

Decyzję warszawskiego Wydawnictwa RM o opublikowaniu tłumaczenia książki Blacka (w nieco zubożonej formie) należy ocenić pozytywnie, jako ze wszelkich miar udaną i pożyteczną inicjatywę wydawniczą. Recenzowane opracowanie jest niewątpliwie pożytecznym źródłem wiedzy dla każdego, kto zajmuje się profesjonalnie lub tylko hobbystycznie problematyką wojen i historii wojska, a takich osób wciąż jest w naszym kraju dużo. Wypełnia ona istotną lukę na polskim rynku wydawniczym związaną z niewielką liczbą prac syntetycznych z zakresu dziejów wojskowości powszechnej. Sytuuje ją tym samym w jednym szeregu z książką

[30] *A Short History of War Paperback* – November 29, 2022, https://www.amazon.com/Short-History-War-Jeremy-Black/dp/030026707X (dostęp: 14.11.2023).

Janusza Sikorskiego[31] i tłumaczeniami opracowań: Ewgenija Razina[32], Michaela Howarda[33], Johna Keegana[34] i projektem zbiorowym pod redakcją Geoffreya Parkera[35], choć – co trzeba wyraźnie zaznaczyć – mocno odbiega od wymienionych formą i szerszym ujęciem tematu.

Żadna książka nie jest w stanie opisać wszystkich zagadnień, dlatego też publikację Blacka należy traktować przede wszystkim jako punkt wyjścia do przyszłych lektur z zakresu powszechnej historii wojen i wojska. Jej lektura niewątpliwie przyniesie korzyści wszystkim, którzy po nią sięgną.

Bibliografia

Black J., *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800*, Basingstoke–London 1991.
Black J., *Europa XVIII wieku 1700–1789*, przeł. J. Mikos, Warszawa 1997.
Black J., *Narzędzia wojny. Bronie, które zmieniały świat*, przeł. A. Kowalska, K. Kuraszkiewicz, Warszawa 2008.
Black J., *War: A Short History*, London–New York 2010.
Black J., *Beyond the Military Revolution: War in the Seventeenth-Century World*, New York 2011.
Black J., *Wojna od 1990 roku*, przeł. T. Pichór, Warszawa 2011.
Black J., *Introduction to Global Military History: 1775 to the Present Day*, London–New York 2012.
Black J., *A Short History of War*, New Haven–London 2021.
Borgosz J., *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa 1989.
Burke P., *Historia kulturowa. Wprowadzenie*, przeł. J. Hunia, Kraków 2012.
Clausewitz C. von, *O wojnie*, przeł. A. Cichowicz, A. Koc, Kraków [2006 lub 2007].
Faszcza M.N., *„The face of battle" ponad 40 lat później, czyli kilka uwag na marginesie wydania polskiego przekładu dzieła Johna Keegana*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym" 2020, t. 53, nr 2, s. 259–273.
Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych, red. G. Parker, przeł. A. Czarnocki, Warszawa 2008.
Howard M., *Wojna w dziejach Europy*, przeł. T. Rybakowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007.
Kaldor M., *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford 1999.

[31] J. Sikorski, *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, wyd. 2 popr. i uzup., Warszawa 1975.

[32] E. Razin, *Historia sztuki wojennej*, t. 1–3, przeł. I. Bukowski, Warszawa 1958–1964.

[33] M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, przeł. T. Rybakowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007.

[34] J. Keegan, *Historia wojen…*

[35] *Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. G. Parker, przeł. A. Czarnocki, Warszawa 2008.

Kaldor M., *Global Civil Society: An answer to War*, Cambridge 2003.
Kant I., *Projekt wieczystego pokju*, przeł. B. Markiewicz, Wrocław 1995.
Keegan J., *Historia wojen*, przeł. G. Woźniak, Warszawa 1998.
Konserwatyzm, liberalizm i stan cywilizacji zachodniej – z Jeremym Martinem Blackiem – rozmawia Zbigniew Janowski, „Arcana. Historia, Kultura, Polityka" 2020, nr 154, s. 88–100.
Livingstone Smith D., *Najbardziej niebezpieczne ze zwierząt. Natura ludzka i przyczyny wojen*, przeł. A.E. Eichler, Warszawa–Stare Groszki 2011.
Maroń J., *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy*, Wrocław 2011.
Moltke on the Art of War: Selected Writings, ed. D.J. Hughes, transl. D.J. Hughes, H. Bell, Novato 1993.
Morillo S., Black J., Lococo P., *War in World History: Society, Technology, and War from Ancient Times to the Present*, vol. 1–2, Boston 2009.
Münkler H., *Wojny naszych czasów*, przeł. K. Matuszek, Kraków 2004.
On History. An interview with Jeremy Black by Dr. Zbigniew Janowski, w: J. Black, *Military History. Some Introductions Designed to Begin a Debate*, Roma 2020.
Razin E., *Historia sztuki wojennej*, t. 1–3, przeł. I. Bukowski, Warszawa 1958–1964.
[Siedemdziesiąt] *70 największych bitew świata*, red. J. Black, przeł. S. Kędzierski, Warszawa 2007.
Sikorski J., *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, wyd. 2 popr. i uzup., Warszawa 1975.

Netografia

Black, Jeremy 1955, https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/black-jeremy-1955 (dostęp: 14.11.2023).
Gribben C., '*A Short History of War' Review: Fighting the Battles*, https://www.wsj.com/articles/a-short-history-of-war-review-fighting-the-battles-11636583345 (dostęp: 14.11.2023).
Jupa R., *Book Review: A Short History of War*, https://www.strategypage.com/bookreviews/2315 (dostęp: 14.11.2023).
Profesor Jeremy Black, https://history.exeter.ac.uk.translate.goog/staff/black/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc (dostęp: 14.11.2023).
Samuel Eliot Morison Prize, https://www.smh-hq.org/awards/morison.html (dostęp: 14.11.2023).
A Short History of War Paperback – November 29, 2022, https://www.amazon.com/Short-History-War-Jeremy-Black/dp/030026707X (dostęp: 14.11.2023).
Turcotte J.-M., *Reviewing A Short History of War*, https://thestrategybridge.org/the-bridge/2023/5/9/reviewing-a-short-history-of-war (dostęp: 14.11.2023).
Webb-Carter W., *A Short History of War by Jeremy Black*, https://aspectsofhistory.com/book_ reviews/a-short-history-of-war-by-jeremy-black/ (dostęp: 14.11.2023).

Dariusz Faszcza

O dawnych, współczesnych i przyszłych wojnach [Rec. Jeremy Black, *Krótka historia wojny*, przeł. I. Kurowski, P. Szadkowski, Warszawa 2022]

Streszczenie

W artykule recenzyjnym omówiono strukturę i wybrane treści zawarte w książce brytyjskiego historyka Jeremy'ego Blacka pt. *Krótka historia wojny* opublikowanej w 2022 roku przez Wydawnictwo RM. Recenzowana praca stanowi oryginalne ujęcie zagadnień związanych z prowadzeniem wojen na świecie od zarania ludzkości po dzień dzisiejszy. Mimo stosunkowo niewielkiej objętości autor logicznie i rzetelnie zaprezentował proces zmian w sposobie prowadzenia konfliktów zbrojnych w ujęciu globalnym, sformułował spostrzeżenia i wnioski co do ich przyczyn i cech charakterystycznych.

Słowa kluczowe: Jeremy Black, historia wojen, przyczyny wojen, cechy wojen, materialne czynniki wojen